

บทที่ 4

สรุป

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมถูกขับเคลื่อนด้วยองค์ประกอบหลายประการ โดยฉายภาพให้เห็นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม สำหรับอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งคือปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมที่สำคัญกิจกรรมหนึ่ง

หากพิจารณาในเชิงพื้นที่การเพาะเลี้ยงกุ้งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรบริเวณอ่าวบ้านดอนมากที่สุด เนื่องจากการเพาะเลี้ยงกุ้งอยู่ในฐานะสินค้าส่งออกและประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตกุ้งที่สำคัญที่สุด 1 ใน 10 อันดับแรกของโลกมานาน การเพาะเลี้ยงหอยตะกอนและหอยแครงในอ่าวบ้านดอนเองก็เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นมาจากการเพาะเลี้ยงกุ้ง แต่เนื่องจากการเพาะเลี้ยงเพื่อตอบสนองตลาดภายในประเทศจึงได้รับความสนใจจากภาครัฐและสาธารณชนไม่มากนัก

จากสถานะสินค้าลำดับรองของหอยตะกอนและหอยแครงนี้เอง ที่ทำให้ผู้เพาะเลี้ยงทั้งรายใหญ่และรายเล็กต้องใช้ศักยภาพในการปรับตัวค่อนข้างมาก เนื่องจากการได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับผู้เพาะเลี้ยงกุ้ง อีกทั้งการเพาะเลี้ยงหอยตะกอนและหอยแครงเป็นการเพาะเลี้ยงแบบดั้งเดิม (extensive aquaculture) ในความหมายที่ว่าเป็นการเพาะเลี้ยงที่พึ่งพาสังแวดล้อมทางธรรมชาติสูง เช่น อาศัยอาหารที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่มีการให้อาหารรักษาโรค หรือสารชนิดอื่นๆ เพื่อปรับสภาพของสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับการเพาะเลี้ยง จากลักษณะเฉพาะตัวของการเพาะเลี้ยงหอยตะกอนและหอยแครงทั้งสองประการนี้เองที่ทำให้การศึกษากฎสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมผ่านกรณีศึกษาการเพาะเลี้ยงหอยตะกอนและหอยแครงจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจสำหรับผู้วิจัย

เมื่อมองบริบทเชิงพื้นที่ที่กว้างออกไป แนวโน้มการบริโภคผลผลิตอาหารทะเลที่มาจากการเพาะเลี้ยงมากกว่าการจับตามธรรมชาติเป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่มสูงขึ้นทั่วโลก และทำให้การใช้ทรัพยากรเพื่อการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งเพิ่มปริมาณมากขึ้น และขยายตัวไปพร้อมๆ กับปัญหาการจัดการทรัพยากรและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เพิ่มตามไปด้วย องค์กระดบโลกอย่างสหประชาชาติเองก็ให้ความสำคัญกับปัญหาเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และได้เสนอกรอบการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ด้วยการวิเคราะห์ 5 ปัจจัยหลัก คือ Drivers (D), Pressures (P), State (S), Impacts (I) และ Responses (R) หรือเรียกสั้นๆ ว่ากรอบการวิเคราะห์แบบ DPSIR ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาโดยเลือกศึกษาเพียง 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยเกี่ยวกับแรงขับเคลื่อน (Drivers) ที่หมายถึงกระบวนการพื้นฐานที่เป็นตัวขับเคลื่อนกิจกรรมทั้งหลายซึ่งมีผลโดยตรงต่อสิ่งแวดล้อม เช่น จำนวนประชากร นวัตกรรมด้านเทคโนโลยี อุป

สงค์ทางเศรษฐกิจ กรอบเชิงสถาบันและสังคมการเมือง และปัจจัยเกี่ยวกับสภาพการณ์ (State) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดโดยธรรมชาติและเกิดจากการกระทำของมนุษย์

จากกรอบการวิเคราะห์ข้างต้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมรอบอ่าวบ้านดอนผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งระหว่างทศวรรษ 2490-2540 โดยวิเคราะห์ปัจจัยสามประการ คือ 1.บทบาทของภาครัฐ 2.การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม และ 3.การปรับตัวของผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง

จุดเริ่มต้นของการเพาะเลี้ยงหอยตะโกรมและหอยแครงในอ่าวบ้านดอนเกิดขึ้นในระดับปัจเจกชน คือ ไสว วิเชียรฉายในกรณีการเพาะเลี้ยงหอยตะโกรม และกลุ่มธุรกิจประมงในจังหวัดสตูลและมาเลเซียในกรณีของการเพาะเลี้ยงหอยแครง ซึ่งเป็นผู้มองเห็นช่องทางในการใช้ทรัพยากรชายฝั่งเพื่อการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ๆ โดยเฉพาะหอยตะโกรมซึ่งมีคุณค่าทางเศรษฐกิจสูงเนื่องจากเป็นสินค้าเฉพาะถิ่นที่ผลิตได้คุณภาพดีเฉพาะที่อ่าวบ้านดอนเท่านั้นทำให้ได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐด้วยการส่งเสริมในระยะแรก แต่เนื่องจากการเพาะเลี้ยงหอยตะโกรมมีขีดจำกัดในการพัฒนาเทคโนโลยีการเพาะเลี้ยงให้สามารถผลิตได้ในปริมาณมาก อีกทั้งเป็นการเพาะเลี้ยงที่ใช้แรงงานเข้มข้น จึงกลายเป็นข้อจำกัดที่จะได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเช่นกัน

ในขณะที่การเพาะเลี้ยงหอยแครงมีคุณสมบัติในการพัฒนาไปสู่การเพาะเลี้ยงให้ได้ปริมาณมากได้ดีกว่า ด้วยการลงทุนที่เข้มข้นทำให้ผู้เพาะเลี้ยงสามารถซื้อลูกพันธุ์จากมาเลเซียมาเพาะเลี้ยงในอ่าวบ้านดอน และได้หอยแครงที่มีคุณภาพไม่แตกต่างกับถิ่นกำเนิดของลูกพันธุ์และหอยแครงสายพันธุ์ท้องถิ่นของไทยมากนัก อีกทั้งยังสามารถใช้เครื่องจักรในขั้นตอนต่างๆ ของการเพาะเลี้ยงได้อีกด้วย เช่น การคราดทำความสะอาดแปลง การเก็บเกี่ยวผลผลิต การคัดเลือกผลผลิต ซึ่งไม่สามารถทำได้ในการเพาะเลี้ยงหอยตะโกรม จากลักษณะเช่นนี้ทำให้ภาครัฐให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเพาะเลี้ยงหอยแครงมากกว่าหอยตะโกรม ดังจะเห็นได้จากเงินลงทุนของกรมประมงในการพัฒนาเทคโนโลยีการเพาะเลี้ยงและการให้เงินกู้ของธนาคารเพื่อการเกษตรผ่าน “โครงการพัฒนาการเพาะเลี้ยงหอยแครงในรูปแบบกลุ่ม” เมื่อปี พ.ศ.2531 ซึ่งการส่งเสริมการเพาะเลี้ยงหอยแครงมากกว่าหอยตะโกรมของภาครัฐนี้เองที่เป็นหนึ่งในแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้การเพาะเลี้ยงหอยแครงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรชายฝั่งในอ่าวบ้านดอนมากกว่าการเพาะเลี้ยงหอยตะโกรมหรือหอยแมลงภู่จนกระทั่งปัจจุบัน

การขยายตัวของพื้นที่เพาะเลี้ยงหอยแครงอันเกิดจากแรงผลักดันของภาครัฐดังกล่าวข้างต้นยังประกอบเข้ากับพื้นที่เพื่องจากกลุ่มคนในท้องถิ่นบางส่วนโดยเฉพาะกลุ่มที่มีความจำเป็นต้องเลิกอาชีพประมงอวนลากอวนรุนทั้งจากข้อห้ามของรัฐ และการลดน้อยลงของปริมาณสัตว์น้ำและพื้นที่ที่สามารถทำการประมงได้ โดยเปลี่ยนมายึดอาชีพเพาะเลี้ยงหอยแครงทดแทน อีกด้านหนึ่งแรงผลักดันของภาครัฐก็ถูกต่อต้านจากกลุ่มคนในท้องถิ่นอีกกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะผู้ที่ประกอบอาชีพประมงชายฝั่ง ซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากการขยายพื้นที่เพาะเลี้ยงหอยทั้งในและนอกพื้นที่อนุญาต ผลกระทบโดยตรงนั้นหมายรวมทั้งพื้นที่จับสัตว์น้ำที่ลด

น้อยลงเนื่องจากถูกแบ่งเขตเพื่อทำแปลงเพาะเลี้ยงหอย อีกทั้งการเพาะเลี้ยงหอยแครงปริมาณมากยังมีส่วนทำให้ระบบนิเวศในอ่าวบ้านดอนผิดเพี้ยนไป แนวทางที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มคนท้องถิ่นทั้งสองกลุ่มยังทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่างกลุ่มผู้เพาะเลี้ยงหอยแครงและกลุ่มประมงชายฝั่งเป็นระยะ

การมีแนวทางและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งและกลุ่มประมงชายฝั่งนี้จึงปรากฏให้เห็นในพื้นที่รอยต่อระหว่างเขตกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งสองส่วนคือบริเวณร่องน้ำตาปี นอกจากนั้นจากประวัติของผู้เพาะเลี้ยงรายใหญ่และรายย่อยพบว่าผู้เพาะเลี้ยงเหล่านี้จำนวนหนึ่งเป็นผู้ย้ายถิ่นหรือทายาทของผู้ย้ายถิ่น สำหรับผู้ย้ายถิ่นนั้นได้ย้ายเข้ามาอาศัยบริเวณรอบอ่าวบ้านดอนในพื้นที่อำเภอเมืองและอำเภอกาญจนดิษฐ์ อันเนื่องมาจากโครงการจัดสรรที่ดินเพื่อการเกษตรในรูปแบบนิคมสหกรณ์ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 โดยเฉพาะการจัดสรรที่ดินเพื่อการเพาะเลี้ยงกุ้งยุคบุกเบิกในอำเภอกาญจนดิษฐ์ เนื่องจากเขตจัดสรรที่ดินเป็นพื้นที่ใกล้ป่าชายเลนที่ไม่เหมาะสมกับการอยู่อาศัยเนื่องจากการขาดแคลนน้ำจืด ผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้จึงกลายเป็นผู้บุกเบิกพื้นที่บริเวณนี้ภายใต้การจัดสรรของรัฐ จึงกล่าวได้ว่าผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณอ่าวบ้านดอนในเขตพื้นที่ศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้ จึงมีหลากหลายและบางกลุ่มเป็นคนแปลกหน้าของกันและกัน หากพิจารณาในแง่ระยะเวลาทางประวัติศาสตร์แล้วช่วงเวลาประมาณ 40 ปีตั้งแต่ พ.ศ.2520 จนถึงปัจจุบันเป็นช่วงเวลาที่ไม่มากนักในการที่จะผสมกลมกลืนกลุ่มคนที่มาจากหลากหลายถิ่นกำเนิดและวัฒนธรรมได้

ความเปราะบางทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในแง่ของการมีความรู้สึกนึกคิดต่อสิ่งที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมร่วมกันระหว่างแต่ละกลุ่มในพื้นที่ศึกษานี้เอง ที่อาจจะเป็นอุปสรรคในการจัดการเรื่องการจัดสรรทรัพยากร กรณีที่น่าสนใจคือ การเกิดแหล่งลูกพันธุ์หอยแครงบริเวณด้านตะวันตกของร่องน้ำตาปี เมื่อปี 2549 ซึ่งเป็นการเกิดทรัพยากรชนิดใหม่ที่ไม่เคยมีในพื้นที่มาก่อน จากการศึกษาในบทที่ 3 ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าแหล่งลูกพันธุ์นี้เกิดขึ้นจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้เพาะเลี้ยงหอยแครงด้านตะวันออกของร่องน้ำตาปี ผนวกเข้ากับ ความพยายามในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนด้านตะวันตกของแม่น้ำตาปีบริเวณใกล้ปากแม่น้ำ ซึ่งหากสมมติฐานนี้มีส่วนถูกต้องอยู่บ้างน่าจะเกิดการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการบริหารทรัพยากรแหล่งใหม่นี้ได้

ความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศในระยะสั้น เช่น ภาวะฝนตกนอกฤดูมรสุม ภาวะฝนตกหนักเกินกว่าค่าเฉลี่ย เป็นเงื่อนไขทางธรรมชาติที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้และสร้างความเสียหายให้กับผู้เพาะเลี้ยงอย่างมาก จะด้วยการที่ภาครัฐให้ความสำคัญมากขึ้นต่อภัยพิบัติทางธรรมชาติหรือเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติบ่อยครั้งขึ้นก็ตาม ผู้วิจัยพบข้อมูลภัยพิบัติที่สร้างความเสียหายให้แก่การเพาะเลี้ยงหอยสองฝ้าในอ่าวบ้านดอนบ่อยครั้งในทศวรรษ 2540 และภัยธรรมชาติ 2 ครั้งใหญ่ในอ่าวบ้านดอนก็เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของรูปแบบการใช้ทรัพยากรในอ่าว กล่าวคือ การเกิดภัยธรรมชาติทำให้เกิดความเสียหายของการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งในปี 2531 และ 2539 หลังจากนั้นหน่วยงานของรัฐคือ กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ จึงเข้ามามีบทบาทในการฟื้นฟูความเสียหายจากภัยพิบัติ จำนวนงบประมาณที่ภาครัฐจัดสรรให้เพื่อการฟื้นฟูการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เพาะเลี้ยงหอยแครง เมื่อพิจารณาจากการเริ่มอาชีพเพาะเลี้ยงหอยแครงของผู้

พะเลียงรายย่อยบางรายจะเห็นได้ว่าการช่วยเหลือจากรัฐในรูปของเงินกู้เพื่อช่วยเหลือผู้พะเลียงหลังภัยพิบัติเป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวประมงหันมาประกอบอาชีพพะเลียงสัตว์น้ำชายฝั่ง

ผลพวงอีกประการหนึ่งจากความเสียหายของการพะเลียงจากภัยธรรมชาติยังสะท้อนให้เห็นจากภาวน้ำทะเลขึ้นสูงคลื่นลมแรงในเดือนธันวาคม 2542 ความเสียหายอย่างต่อเนื่องที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ.2539 ทำให้ผู้พะเลียงรายย่อยขาดทุนหมุนเวียนและไม่มีเงินลงทุนสำหรับการพะเลียงรอบต่อไป ผู้พะเลียงรายย่อยบางส่วนจึงขายสิทธิพื้นที่พะเลียง ซึ่งส่วนมากเป็นพื้นที่พะเลียงชายใกล้ฝั่งที่อยู่ในที่อนุญาตให้แก่ผู้พะเลียงรายใหญ่ที่มีศักยภาพในการรับความเสี่ยงได้มากกว่า เนื่องจากในบางช่วงเวลาสภาพน้ำทะเลในแปลงพะเลียงใกล้ชายฝั่งไม่เหมาะสมต่อการพะเลียงหอยสองฝา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหอยตะไกรทึบที่นิยมบริโภคสด และผู้พะเลียงรายย่อยไม่มีความเชี่ยวชาญหรือไม่มีความรู้มากพอที่จะเปลี่ยนเป็นการพะเลียงหอยแครง

ความเปลี่ยนแปลงของสิทธิและการมีส่วนร่วมในการใช้ทรัพยากร อันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมจากมลภาวะและความแปรปรวนของภูมิอากาศเช่นนี้ทำให้การต่อรองระหว่างผู้พะเลียงแต่ละกลุ่มขาดความเท่าเทียม และเช่นเดียวกับบทสรุปข้างต้นความเปราะบางทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในแง่ของการมีความรู้สึกรักหวาดหวาดต่อสิ่งที่เป็ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกันระหว่างแต่ละกลุ่มในพื้นที่ศึกษานี้เอง ที่อาจจะเป็นอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรอย่างสมเหตุสมผล และเป็นไปได้ยากที่จะคาดหวังให้ระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาความไม่ลงรอยกันในการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละกลุ่ม